

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-47-1-20-23
УДК 94(477)

ВІРА РЕВЕНКО

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна
e-mail: verarevenko84@gmail.com

ФОРМИ ДОЗВІЛЛЯ ТА ВІДПОЧИНКУ СІЛЬСЬКИХ ДІТЕЙ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті проаналізовано форми і види відпочинку дітей у повоєнний період. Подано характеристику та опис офіційних і неофіційних форм дозвілля. З'ясовано, що організований відпочинок школярів знаходився під особливим контролем радянської влади, яка уміло використовувала його у власних цілях, отримуючи дієві важелі впливу на формування їх світогляду. Основна увага приділялася патріотизму, відданості партії та любові до Батьківщини, трудовому та фізичному вихованню.

Ключові слова: дозвілля, відпочинок, діти, учнівська молодь, школяри, ідейне виховання, радянська партійна державна система.

Невід'ємним елементом життя дитини є дозвілля, яке впливає на формування світогляду та особистості. У повоєнний період вільний час дитини був чітко спланованим, спрямованими на фізичний розвиток, формування здорового способу життя, виховання у дусі радянської ідеології. Офіційне дозвілля школярів планувалося і контролювалося державою, а індивідуальне залежало від інтересів та можливостей кожної дитини.

Дозвілля та відпочинок дітей включає різноманітні форми та види проведення вільного часу, в досліджуваній період його можна умовно поділити на дві окремі групи:

Офіційне (державне): 1) гурткова робота в школі, організація вечорів, екскурсій, відвідування театрів, кінотеатрів, організація дозвілля позашкільними навчальними закладами, організований відпочинок дітей під час канікул та ін.;

2) неофіційне (самоорганізоване): сюди входять елементи дитячої субкультури, ігри дітей на вулиці, читання різнопланової літератури, журналів, газет, прослуховування радіо, ігри на дитячих майданчиках, прогулянки [1, с. 158].

У зазначений період дозвілля та відпочинку школярів приділялося достатньо уваги, проводилися шкільні, районні, всеукраїнсь-

кі та всесоюзні виховні заходи, з єдиною метою – контроль та формування світогляду дітей в дусі радянського патріотизму.

Організація дозвілля дітей та учнівської молоді покладалася на вихователів, вчителів, на піонерські та комсомольські організації, які у позаурочний час проводили екскурсії, різноманітну гурткову роботу, вечори відпочинку, конференції, тематичні зустрічі та лекції, походи тощо. Окрім школи існували позашкільні установи, які опікувалися вихованням дітей, зокрема клуби, бібліотеки та ін.

Одним із ефективних способів здійснення інтенсивного виховного впливу стало створення дитячих оздоровчих таборів, покликаних формування здорового способу життя, виховання у дусі радянської ідеології [2, с. 4–5]. Так, на Херсонщині створено 16 дитячих таборів, які охопили 5800 школярів [4, арк. 20]. Школярі працювали у таборах праці і відпочинку тільки в літній час і, як правило, на сільськогосподарських роботах. Суспільно корисною робота повина була виховати в школярів любов і повагу до праці та сформувати їх громадську активність.

Невід'ємною частиною дозвілля учнівської молоді були туристсько-краєзнавча робота. Масового характеру, у вільний від навчання час, набули екскурсії [4, арк. 5]. Для учнів

Одеської області організовано 20 екскурсій [3, арк. 24]. Масштаби екскурсійної роботи зростали з кожним роком, і щорічно охоплювали все більшу кількість дітей. Незважаючи на заідеологізованість цієї форми роботи, вона була одна з найулюбленішею серед учнів і без сумніву, допомогла багатьом визначитися у майбутньому з вибором професії.

Під час культурного дозвілля дітей влітку значну роль відігравало кіно. Так, у 1950 р. на Херсонщині за час літніх канікул було продемонстровано дітям 1543 кіносеансів [4, арк. 18].

За період літніх канікул у школах, в піонерських таборах організовувалися і проводилися різні змагання з акробатики, художньої гімнастики, плавання, волейболу, шашкам, шахам із загальною кількістю 28 035 дітей [3, арк. 24].

Слід наголосити, що позашкільні установи відігравали важливу роль в організації дозвілля учнів, здійснюючи ідейно-політичне, моральне виховання під час гурткової, лекційної, масової роботи. Зокрема, у клубах здійснювали перегляд кінофільмів, фізкультурні змагання, виступи колективів самодіяльності учнів, ігри, організовувалися зустрічі з ветеранами війни та героями сучасності [4, арк. 4], [3, арк. 28]. Проте, в досліджуваній період не в усіх селах існували спеціальні позашкільні заклади, де б діти розвивали свої таланти, не завжди існували і гуртки, які вони могли відвідувати в вільний час.

Окремо слід зауважити, що сільські діти часто були позбавлені можливості вільно розпоряджатися своїм вільним часом, більшість після уроків виконували роботу по дому, старші діти піклувалися про молодших братів та сестер, а під час канікул їх залучали до роби в колгоспах.

В усіх дитячих закладах проводилися ранки, вечори присвячені видатним датам, зустрічі з бійцями, командирами червоної армії та учасниками війни. Випускалися стінгазети, виписували періодичну літературу, користувалися бібліотеками – передвижками [5, арк. 34]. Крім «червоних» днів календаря у дитячих установах відзначали день народження Сталіна, день Конституції, День Перемоги, день авіації та ін.

Значна увага приділялася творчим іграм, які відображали дійсність. Проте, дитячі сад-

ки часто відчували велику нестачу у відповідних засобах та літературі [5, арк. 40]. Взагалі у середині 40 – х років проблема іграшок стала особливо гостро. Було навіть прийняте спеціальне рішення партії: «Тепер, крім дитячого одягу, згідно з вказівками КП(б)У, швейники (ім. Кірова) розпочинають виготовлення іграшок для дітей» [6, с. 4]. Це рішення стосувалося не тільки швейників, а і всіх артілей, що відроджувалися після війни [7, с. 3]. До випуску дитячого асортименту долучалися і суднобудівні заводи Миколаєва. У багатьох їх цехах налагоджували випуск продукції для дітей: «Колектив судомонтажного цеху заводу ім. Марті виготовив для дітей загиблих воїнів та інвалідів Вітчизняної війни 100 комплектів різних іграшок» [8, с. 4].

На початку 50-х років у Миколаєві створено методичний центр по виробництву іграшок для дітей, при миколаївському обласному відділі освіти працювала художньо-технічна комісія. Нею затверджено п'ять зразків іграшок: дзига оригінальної конструкції, млин, вантажна машина, набір для піску та самоскид. Роботу по виготовленню цих іграшок доручено Миколаївській промартілі «15 років Жовтня» [9, с. 4].

У 50-ті роки іграшки робили з дерева, були м'які іграшки, целулоїдні, металеві, пластмасові, з пап'є-маше, скляні (ялинкові), гумові, порцелянові, глиняні [10, с. 314]. До середини 1950-х років іграшки виготовлялись в артілях Миколаєва, Херсона, Одеси. Якість дитячих забав була дуже низькою. Наприклад, дитяча коляска, отримана на Одеській базі союзопткультторга, мала непривабливий вигляд, з нестійким барвником, що обсіпався. Піраміда дерев'яна, отримана на тій же базі, виготовлена Київським Горпромкомбінатом, невизначеного кольору, клейка зроблено недбало, неправильної форми. Ляльки в національних костюмах мали одяг похмурих тонів [11, арк. 113]. Не могла пишатися своєю продукцією артіль «Галкульт» м. Миколаєва. Її дитячі іграшки не міцні, невдалої обробки. Іноді, хоч бери і пиши оголошення: «Це ведмідь, а не верблюд» [12, с. 4]. У той же час іграшки виконували і політичну функцію – підкріплювали міф про найкраще в світі соціалістичне суспільство, чим був зумовлений іграшковий асортимент. Так, у радянські часи

(кінець 1930-х – 1950-і роки) головними м'якими іграшками країни були ведмежа та собачка. Таке обмеження мало ідеологічну підоснову. Ведмідь вважався героєм російських народних казок, а собака – другом людини, кролик же і котеня символізували міщанство, кролик в протестантських країнах був завжди героєм пасхальних листівок. Слід сказати, що між ведмедем з російського фольклору і матерчатим ведмедиком-іграшкою загального дуже мало. Радянські ведмедики – іграшки невеликого розміру. Небезпідставно вважалося, що велика іграшка незручна в умовах життя цілої сім'ї в одній кімнаті [13, с. 101–102]. Однак плюшеві іграшки могли дозволити собі не всі, через високі ціни вони не користувалися особливим попитом, наприклад, у 1951 р. «Ведмежа» коштувало 90 крб., «Ослик» – 35 крб., «Кіт у чоботях» – 35 крб. [11, арк. 113].

Велику популярність мали целулоїдні іграшки, вони мали великий попит і швидко реалізовувались. Справжнім дітищем радянської целулоїдної лялькової індустрії став «пупс». Роль цих абрикосово – рожевих створінь з рухливими ручками і ніжками на гумках, намальованим волоссям і з круглими блакитними очима виявилася дуже важливою для радянських дітей. Причин на те було багато: і відсутність вибору, і бідність, і необхідність застосувати на ділі навик шиття, щоб одягнути голяка (у ті роки уроки рукоділля для дівчаток були обов'язковою частиною учбової програми в школах). Він був безстатевим, безликий і доступний за ціною. Те, що «пупс» був не дівчинкою і не хлопчиком, повністю відповідало установкам педагогіки тих років. Тому діти одягали його за бажанням то хлопчиком, то дівчинкою. З роками

«пупса» поступово витіснили іграшки з сучасніших матеріалів – целулоїд виявився дуже горючим і небезпечним для дітей [13, с. 102].

Окрім цих іграшок, діти знаходили багатий матеріал у самій природі, що так щедро наділяла їх іграми і забавами. Життя поля, городу, лісу – давала сільським дітям запас всякого роду розваг. Спостереження за домашніми і дикими тваринами, посадкою рослин, ловом комах і т. д. – усе це знайомило дітей з живою природою і служило їм грою – справою.

Повоєнне село не мало змоги створити сприятливі умови для змістовного проведення дозвілля, тому більшість сільських дітей проводили вільний час на вулиці, де вони розважались з самого ранку і до пізнього вечора. Тут у дітей під руками знаходився багатий матеріал для ігор, тому їх фантазія і творчість мала можливість проявитися.

Питання підготовки та проведення дозвілля дітей – важливий захід повоєнної відбудови і потребував належної уваги всіх інстанцій. Отже, з викладеного можна дійти висновку, що у досліджуванний період в українському селі проведена значна робота зі створення передумов для зростання освітньо-культурного рівня дітей. В той же час дбаючи про організацію дозвілля школярів, влада уміло використовувала його у власних цілях, отримуючи дієві важелі впливу на формування їх світогляду. Однак, незважаючи на ряд недоліків, які мали місце в організації дозвілля та відпочинку, усе ж необхідно віддати належне радянській владі, – вона зуміла в досить короткий термін взяти ситуацію під свій контроль, охопити всіх дітей, зайняти їх навчанням та суспільно-корисною працею, тримаючи під постійним контролем вихователів, часи навчання і відпочинку вихованців.

Список використаних джерел

1. Богатирчук К. О. Повсякденне життя дітей і підлітків шкільного віку в Українській РСР (друга половина 60-х – перша половина 80-х рр. XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 332 с.
2. Анпілогова Т. Ю. Піонерський табірний рух як форма політико-ідеологічного та виховного впливу на радянську молодь (на матеріалах Донбасу). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2009. № 21 (184). С. 4–8.
3. Державний архів Одеської області у м. Одеса (ДАОО) Ф.11. Оп. 13. Спр. 704. 46 арк.
4. Державний архів Херсонської області у м. Херсон (ДАХО) Ф.1979. Оп. 3. Спр. 310. 226 арк.
5. ДАОО. Ф.11. Оп. 12. Спр. 278. 141 арк.
6. Одяг і іграшки для дітей. *Південна правда*. 1945. № 233. 5 грудня. С. 4.
7. В дитячому санаторії. *Південна правда*. 1946. № 84. 23 квітня. С. 3.
8. Іграшки для дітей. *Південна правда*. 1947. № 85. 27 квітня. С. 4.
9. Выпуск детских игрушек. *Бугская Зоря*. 1951. № 97. 19 травня. С. 4.

10. Большая Советская Энциклопедия, М.: Издательство БСЭ, 1953. Т.17. 632 с.
11. Державний архів Миколаївської області у м. Миколаїв (ДАМО) Ф.11. Оп. 12. Спр. 279. 26 арк.
12. Іграшки від яких діти плачуть. *Південна правда*. 1959. № 193. 2 жовтня. С. 4.
13. Далекие и любимые. *Домашний очаг*. 2011. № 9. сентябрь. С. 101-102.

References

1. Bohatyrchuk K. O. Povsiakdenne zhyttia ditei i pidlitkiv shkilnoho viku v Ukrainckii RSR (druha polovyna 60-kh – persha polovyna 80-kh rr. KhKh st.). Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv, 2017. 332 s.
2. Anpilohova T.Yu. Pionerskyi tabirnyi rukh yak forma polityko-ideolohichnoho ta vykhovnoho vplyvu na radiansku molod (na materialakh Donbasu). *Visnyk Luhanskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2009. № 21(184). S.4– 8.
3. Odiah i ihrashky dlia ditei. *Pivdenna pravda*. 1945. № 233. 5 hrudnia. S. 4.
4. V dytiachomu sanatorii. *Pivdenna pravda*. 1946. № 84. 23 kvitnia. S.3.
5. Ihrashky dlia ditei. *Pivdenna pravda*. 1947. № 85. 27 kvitnia. S.4.
6. Vupusk detskykh yhrushek. *Buhskaia Zoria*. 1951. № 97. 19 travnia. S.4.
7. Ihrashky vid yakykh dity plachut. *Pivdenna pravda*. 1959. № 193. 2 zhovtnia. S.4.
8. Dalekye y lyubymue. *Domashnyi ochah*. 2011. № 9. Sentiabr. S.101-102.

Ревенко В. Формы досуга и отдыха сельских детей в послевоенный период

В статье проанализированы формы и виды отдыха детей в послевоенный период. Дана характеристика и описание официальных и неофициальных форм досуга. Сделаны выводы, что организованный отдых школьников находился под особым контролем советской власти, которая умело, использовала его в своих целях, получая действенные рычаги влияния на формирование их мировоззрения. Основное внимание уделялось патриотизма, преданности партии и любви к Родине, труду и физическому воспитанию.

Ключевые слова: досуг, отдых, дети, учащая молодежь, школьники, идейное воспитание, советская партийная государственная система.

Revenko V. Forms of leisure and recreation of rural children in the postwar period

The article analyzes forms and types of children's recreation in the post-war period. The description of official and unofficial forms of leisure are given. It turns out that the organized recreation of the schoolchildren were under the special control of the Soviet authorities, who skillfully used it for their own purposes, gaining effective levers of influence on the formation of their outlook. The main attention was paid to the patriotism, devotion to the party and love for the Motherland, labor and physical education. Particularly noted that rural children were often deprived of the opportunity to freely dispose of their free time, they performed work at home, were attracted to doing in collective farms.

The lack of enough pencils, paper and toys was adversely affecting children's leisure time. Insufficient organization of leisure and systematic work with children led to the fact that unaccompanied children were exposed to criminal elements and became the path of hooliganism and crime. In order to overcome child homelessness and crime, the education authorities are effectively managing extracurricular and extra-curricular work. However, in spite of a number of shortcomings in the organization of leisure and recreation, the Soviet authorities managed to take control of the situation in a rather short time, to cover all children, to take their studies and socially useful work, under the constant supervision of educators, time of study and rest of pupils.

Keywords: leisure, rest, children, pupils' youth, schoolchildren, ideological upbringing, the Soviet party state system.